

bardzo, stłamszony przez formę edytorską tego wydania, nie chodzi o to, że skromną – jeśli mowa o liczbie artykułów – ale niestety, przez niezbyt udaną edycję. To mały format, mały druk i, niestety, także pewne techniczne niedociągnięcia edytorskie. Aż trudno uwierzyć, że dzisiaj można jeszcze w taki sposób wydawać opracowania naukowe?

Anna Woźniak
Instytut Filologii Słowiańskiej KUL

Monika Izabella Zielińska, *Obrzeża i dale leśne. Motywy sylwiczne w prozie rosyjskiej XX wieku*, Warszawa: Studia Rossica, 2010, ss. 295.

Literatura rosyjska XX wieku jest niezwykle bogata i, mimo iż została już przebadana pod wieloma aspektami i istnieje wiele opracowań naukowych poświęconych literaturze tego okresu, dostarcza ona badaczom wciąż nowych inspiracji. Książka Moniki Zielińskiej poświęcona jest motywom sylwicznym w rosyjskiej literaturze XX-wiecznej. Przedmiotem badań są wybrane utwory prozy rosyjskiej XX wieku. Na gruncie polskiej rusycystyki publikacja ta jest pracą prekursorską i stanowi dogłębnie zbadany oraz interesująco przedstawiony materiał. Wyjawia głębokie zainteresowanie Autorki opracowywanym tematem. Zastosowana w pracy metoda badawcza – jak stwierdza Autorka – to tradycyjna historyczno-literacka analiza dzieła literackiego, która w wypadku tak rozległego zakresu badań wydaje się najbardziej odpowiednia.

Obszerna tematyka książki wymaga dokładnego omówienia poszczególnych części recenzowanej pracy. Książka składa się ze wstępu (*Obrzeża lasu*), trzech rozdziałów (I. *Michaił Priszwin – viator silvestris*, II. *W obronie przyjaciela. Las w twórczości Leonida Leonowa*, III. *Las współczesny mieszany*), zakończenia (*Dale leśne*) oraz aneksu.

We wstępie Zielińska zarysowuje problematykę sylwiczną w ujęciu myślicieli, filozofów i badaczy kultury. Definitywne znaczenie lasu wyjaśnia za Władysławem Kopalińskim, podając, że las to m.in. Ziemia, Wielka Macierz, ale też ciemność, pustelnia, niewinność, świątynia. Z kolei idąc w stronę analizy psychologicznej powołuje się na ustalenia Carla Gustava Junga i Bruna Bettelheima, w których ujęciu las, to wyobrażenie grozy nieświadomości, symbol skłębionych lęków i ciemności wewnętrznych. Autorka sięga także do myśli Umberto Eco, którego zdaniem las to metafora tekstu narracyjnego. Istotną uwagą jest to, że początkowo las należał do sfery mitologii, dopiero później przeniesiony został do literatury. Za Wiaczesławem Iwanowem i Władimirem Toporowem, Autorka określa las jako opozycję domu w antynomii „swój – obcy”. Przytoczone poglądy mają odzwierciedlenie w analizowanych utworach.

Badaczka prezentuje ewolucję tematyki sylwicznej zarówno w historii literatury rosyjskiej – począwszy od epoki literatury staroruskiej, poprzez literaturę sentymentalizmu, do literatury współczesnej. Zwraca między innymi uwagę na nazwiska Fiodora Emina, Aleksandra Puszkina, Dmitrija Mamina-Sybiriaka, Aleksego Tołstoja czy Iwana Bunina, w których twórczości najwyraźniej uwidacznia się zainteresowanie lasem, akcentuje zmianę roli lasu – od tła utworu do aktywnego uczestnika wydarzeń. Wskazuje na istotne związki analizowanych utworów z innymi dziedzinami sztuki: muzyką oraz sztukami plastycznymi.

W rozdziale pierwszym M. Zielińska podejmuje analizę twórczości Michaiła Priszwina. Pierwsze wzmianki o lesie w jego pisarstwie pojawiają się w dziełach: *W krainie niepłoszonego ptactwa* (skojarzenia malarskie) i *Podpłytyku* (więcej asocjacji literackich). W twórczości Priszwina las jest wszechobecny, staje się jakby bohaterem wydarzeń, a nie jedynie ich tłem. Ze względu na szeroki zakres tematyki, Autorka poddaje analizie wybrane utwory pisarza: *Kalendarz przyrody*, *Las północny*, *Naga wiosna* i *Żrenice ziemi*.

M. Priszwin zafascynowany przestrzenią lasu, którą zresztą dobrze znał, do fabuły autobiograficznego *Kalendarza przyrody* wplata miejsca rzeczywiste, nadając im nazwy fikcyjne, pisze Badaczka. W lesie, w którym przebywa pisarz, emocje mu towarzyszące odzwierciedlane są przez ogarniającą go przestrzeń. Utwór zawiera elementy oniryczne, za pomocą których odsłaniają się różne spojrzenia na las i rzeczywistość. Podkreślana jest głęboka więź pisarza z lasem, który zapewnia mu poczucie bezpieczeństwa pomimo pojawiających się niekiedy przeciwności losu. M. Zielińska dochodzi do wniosku, że sam Priszwin, zgodnie z jungowską koncepcją archetypów, właśnie poprzez kontakt z lasem ujawnia obrazy i wspomnienia ukryte w podświadomości. W sposobie kreacji obrazu lasu w *Kalendarzu przyrody* Badaczka podkreśla połączenie obrazowości (niezwykle bogatej w barwy z uwzględnieniem zmian pór roku) i akustyki – harmonijnej melodyki lasu, zakłócanej przez obecność człowieka. Uwypuklenie tego aspektu w utworze dokonane jest przez zastosowanie onomatopei. Autor *Kalendarza przyrody* przywołuje używany przez Mikołaja Niekrasowa termin „zielony szum”, oznaczający budzenie się przyrody na wiosnę. Zdaniem Zielińskiej *Kalendarz przyrody* Priszwina można łączyć w pewnym stopniu z malarstwem impresjonistycznym, ze względu na koncentrację uwagi na barwie i świetle w opisach obrazów, jednak nie należy całkowicie utożsamiać go z tym nurtem. Autorka zaznacza, że umiejętne posługiwanie się barwami w opisach lasu służyło budowaniu odpowiedniego nastroju oraz psychologizacji lasu.

Kolejnym analizowanym przez Autorkę książką utworem Priszwina jest *Las Północny*. Stanowi on cykl szkiców powstałych podczas podróży pisarza na Północ w latach 30. Był to utwór pisany na zamówienie ówczesnych władz, którego głównym tematem jest krytycyzm wobec działań na szkodę lasów. Zielińska zauważa, iż pisarz ubolewa nad lasami zniszczonymi w skutek pożarów, przez co wyraża się jego osobiste przywiązanie do terenów leśnych. W innym dziele, *Puszczy*, krytykuje niszczycielską działalność człowieka (wyręb drzew), lecz wierzy w odrodzenie, w „Puszcze przyszłości”, zasadzoną na nowo przez ludzi.

W *Nagiej wiosnie* rozważaniom zostaje poddane dziecięce marzenie pisarza o dotarciu do krainy Driandii (połączenie imion Diany i Driady), która znajdowała się

„gdzieś w Azji lub Ameryce” (jak twierdził narrator *Wiosny światła*). Jej obszar został wyznaczony w wyobraźni pisarza i w *Nagiej wiosnie* został przeniesiony do Rosji. Kraina ta jest miejscem silnie nacechowanym emocjonalnie, gdyż powstała z potrzeby serca pisarza – obraz ten odzwierciedla poszukiwania mitycznej Arkadii. U Priszwina ma ona cechy przestrzeni realnej, którą można umiejscowić na mapie (Zagorsk, Archangielsk, Bajkał, Zabajkale). Diandria miała być zielonym domem, krainą pośród drzew, do której każdy mógłby łatwo dotrzeć, np. za pomocą „domu na kołach” (pomysł pochodzi od Julesa Verne’a). Badaczka podkreśla poetykę opisów przyrody oddziałujących na wiele zmysłów. Pisarz stara się racjonalnie wyjaśniać wszystkie zjawiska zachodzące w lesie, dlatego też nie występują tutaj postaci fantastyczne. Jedynie środki stylistyczne, personifikujące i animizujące przyrodę, służą porównaniu jej elementów do ludzi i ich zachowań. Podobnie, jak w *Kalendarzu przyrody*, także tutaj dominuje opis barw, lecz odpowiednio stonowany.

Ostatnią interpretowaną przez Autorkę książką tego pisarza są *Źrenice ziemi*; napisane pod koniec życia autora. Utwór składa się z kilku miniatur: *Droga do przyjaciela*, *Rozmyślania*, *Zwierciadło człowieka*. Priszwin dzięki motywowi lasu łączy dziecięcość i dojrzałość. Jak słusznie zauważa Autorka monografii, poprzez poznanie lasu (będącego dla Priszwina odzwierciedleniem życia ludzkiego) pisarz podejmuje próby dotarcia do istoty natury człowieka. Badaczka podkreśla także znaczenie priszwiniowskiej triady opisowej: światła, barwy i dźwięku.

M. Zielińska zwraca szczególną uwagę na rolę refleksji nad *sacrum*, obecnej w twórczości M. Priszwina. Stwierdza, iż las posiada cechy przestrzeni sakralnej. Jest miejscem duchowego oczyszczenia, źródłem natchnienia twórczego w czasie „liturgii leśnej”. Jest kreowany na podobieństwo świątyni Bożej (z wyraźnymi konotacjami lasu z koncepcją Wszechświata jako świątyni). Droga człowieka zaś zdefiniowana jest jako droga ku prawdzie Chrystusa. Symbolem kierunku rozwoju ludzkiego są drzewa pnące się ku słońcu (symboliczny układ wertykalny). Badaczka eksponuje także pierwszoplanową rolę drzew – ulegają one częstej personifikacji. Ponadto, martwe drzewa wydzielają zapachy podobnie, jak czynią to ciała zmarłych świętych. M. Zielińska akcentuje wagę relacji pomiędzy podmiotem mówiącym a lasem. Odbywają się one na płaszczyźnie psychologicznej, biograficznej, estetycznej i metafizycznej. Priszwin posiadał gruntowną wiedzę dotyczącą biologicznych aspektów życia lasu, jego stosunek był do niego jednak nie tyle ściśle naukowy, ile raczej emocjonalny i osobisty. Las to symboliczny dom pisarza.

Rozdział drugi swej książki M. Zielińska poświęciła twórczości Leonida Leonowa, pisarza, u którego temat lasu pojawia się na początku twórczości i w dalszych latach jest sukcesywnie rozwijany. Częstym tematem wykorzystywanym przez pisarza jest wiosenne budzenie się natury do życia oraz występowanie postaci nadprzyrodzonych – mieszkańców lasu (ich obecność, zdaniem cytowanej przez Autorkę N. Groznowej, jest świadectwem odrzucenia przez Leonowa „chrześcijańskiej Rosji”). Materiał badawczy stanowią utwory: *Buryga*, *Przypadek Jakowa Pigunka*, *Pietuszyczinski przełom*, *Borsuki*, *Nad rzeką Socia*, *Rosyjski las*.

Buryga i *Przypadek Jakowa Pigunka* to utwory poświęcone tematyce leśnej, zdradzające duże zainteresowanie Leonowa folklorem (występowanie postaci fantastycz-

nych, często demonicznych wchodzących w kontakt z ludźmi), symboliką drzew (zwłaszcza bogatą symboliką brzozy) oraz elementami filozoficznej refleksji dotyczącej ucieczki od ludzi w świat przyrody.

W *Pietuszchinskim przelomie*, podobnie jak w utworze *Nad rzeką Socią*, las traci walor sakralny. Podkreślane są tu kwestie dotyczące zgubnych skutków wycinania zasobów leśnych. Leonow porównuje degradację lasu, której efektem jest zniszczenie ekosystemu, z degradacją moralną człowieka. Czyni to pisarza prekursorem tej tematyki w rosyjskiej literaturze XX wieku. Drzewom przypisuje się bardziej ludzki charakter, niż samym ludziom – twierdzi Badaczka.

W omówieniu *Rosyjskiego lasu* Leonowa Autorka przywołuje opinię W. Czebrotariowej, mówiącej o występowaniu dwóch typów lasu w powieści: las jako rzecz i las jako obraz poetycki. Las w tym utworze stanowi miejsce wydarzeń, scen i sytuacji występowania bohaterów. Z retrospektywnych opisów wynika, że las stał się sferą *sacrum* dla bohatera Wichrowa. Stanowi on przyczynę głównego konfliktu utworu – Wichrowa z Gracjańskim, pozornie dotyczącego gospodarki leśnej, głębiej odnoszącego się jednak do systemu wartości. Dochodzi do starcia dwóch stanowisk: ekocentryzmu Wichrowa i antropocentryzmu Gracjańskiego. Wichrow prowadzi wykład dla studentów leśnictwa, w którym charakteryzuje mentalność Rosjan, las stawiając za ich wzór wychowawczy. W opinii M. Zielińskiej stosunek do lasu jest w powieści wyznacznikiem dzielącym bohaterów na pozytywne i negatywne. Symboliczne znaczenie tytułu miałyby odnosić się do nowego rosyjskiego społeczeństwa, które powinno mieć na względzie kwestie związane z ekologią i dbaniem o zasoby leśne.

Podsumowując rozdział Autorka wskazuje na konsekwencję Leonowa w doborze leśnego motywu w swej twórczości. Kreuje on zarówno istoty ludzkie, jak i postaci fantastyczne (diabełki, leśne duszki, itp.). Widać w tym fascynację folklorem i twórczością ludową. Pisarz personifikuje las, przypisując mu zdolności odczuwania, a nawet bycia bardziej godnym od człowieka. Zdaniem Autorki taki las nazwać można metaforą życia. Na końcu rozdziału Zielińska zaznacza, że Leonid Leonow był prekursorem ekofilozofii w literaturze rosyjskiej.

Jak wynika z przedstawionej przez Badaczkę analizy, cała twórczość Leonowa jest apelem do ludzkości o taki rozwój cywilizacji, który pozwoliłby zachować piękno i harmonię świata. Utwory Leonowa stanowią raczej obszar refleksji psychologicznej, lecz las odgrywa w nich także istotną rolę – kształtuje bowiem świat duchowy, system wartości głównego bohatera. Przy czym obaj pisarze z niezwykłą pieczołowitością dobierali słowa w opisach przyrody, dzięki czemu stali się „prozatorskimi impresjonistami”. Dbali także o zachowanie piękną języka w trudnych czasach radzieckich.

W ostatnim – trzecim rozdziale Autorka skupia uwagę na utworach, w których las bezpośrednio wpływa na zmianę losów bohaterów oraz przyczynia się do ich rozwoju moralnego, skłania do rozważań metafizycznych. Od strony kompozycyjnej rozdział ten różni się od poprzednich, bowiem jest w nim analizowana twórczość kilku pisarzy, oczywiście pod kątem motywów sylwicznych. Jak zauważa Badaczka, w *Ludzkiej rzeczy* Wasilija Biełowa las stanowi przestrzeń przyjazną, aczkolwiek niebezpieczną, przypominającą labirynt. Doświadczenia bohatera Iwana Afrykanowicza uwięzionego w leśnym labiryncie sprawiają, iż osiąga on spokój duszy, a jego życie nabiera nowego sensu. Wiktor Astafjew w *Królowej ryb* wykazuje się dużą znajomością tajgi syberyj-

skiej. Jest ona szczególnie widoczna w łączności narratora z głąszą leśną. Ta bliskość umożliwia powrót do pierwotnych uczuć człowieka, które mają charakter mistyczny, pozwalają uświadomić sobie obecność Boga. Warstwa realistyczna przeplata się tutaj z symboliczną. Astafjew wskazuje, że przestrzeń tajgi jest dobrym miejscem do zastanowienia się nad sprawami najważniejszymi. Z kolei u Walentina Rasputina w powieści *Pożar* obraz zniszczenia lasu przez żywioł ognia wykorzystany jest w celu pokazania przemiany bohatera (postrzegającego przyrodę w sposób użytkowy – jako źródło surowców). Niszczenie lasu przez człowieka jest odzwierciedleniem wewnętrznej degradacji człowieka. Pożar, który wybucha w Sosnówce, niszczy wszystko, dla Iwana jest natomiast czymś w rodzaju oczyszczenia. Rasputin pokazuje przemianę bohatera, który nie patrzy już na las jak na surowiec, ale dostrzega przyrodę, zaczyna ją odczuwać. Badaczka podkreśla aktywny wpływ lasu na fabułę utworów – na skutek styczności z lasem bohaterowie doznają wewnętrznej przemiany.

Autorka monografii eksponuje również bogatą symbolikę lasu w utworze Anatolija Kima *Ojciec-Las*. Pisarz wprowadza rozróżnienie pomiędzy lasem – miejscem przebywania bohaterów powieści, i Lasem – istotą wyższą. Ojciec-Las jest zantropomorfizowaną siłą Natury i zarazem narratorem. W swoistej filozofii lasu A. Kima Badaczka zauważa odniesienia do różnych tradycji filozoficzno-religijnych: hinduistycznej transmigracji dusz (wcielać się w każdego człowieka, będącego drzewem w ludzkim lesie); religii chrześcijańskiej (zdaniem Badaczki bez trudu można w istocie tej rozpoznać Boga; w powieści znajdują się odwołania do postaci Chrystusa – Ojciec-Las doświadcza Chrystusowego miłosierdzia towarzysząc mu w ostatniej wieczerzy). Wyraźne jest nawiązanie do filozofii taoizmu – przedstawiona przez pisarza filozofia lasu zakłada pasywność, którą powinni charakteryzować się ludzie, podobnie jak cechuje to drzewa, a także do wierzeń pogańskich (drzewa, które były siedzibą dusz po śmierci człowieka; teoria nieśmiertelności drzew oparta na corocznym odradzaniu się po zimie).

Ostatnią powieścią, na której skupia uwagę Autorka, jest *Żywoć Tchórza* Piotra Aleszkowskiego. Wyróżnione są tu trzy typy przestrzeni („świat trójprzestrzenny”): miasta (*profanum*), cerkwi (*sacrum*), lasu (*sacrum* autentyczne). Miasto jest zniszczone pod względem moralnym. Bohater, Tchórz, wprowadzony jest jako dziecko, poprzez chrzest w cerkwi, do sfery *sacrum*. Chcąc wyzbyć się ciężaru grzechów popełnionych w życiu, zwraca się ku cerkwi, jednak nie znajduje w niej wsparcia. Dlatego jego prawdziwym *sacrum* staje się las. Skrucę za swoje czyny poczuje dopiero później, po spotkaniu z ojcem Innokentijem, który przeprowadzi go ze sfery *profanum* do *sacrum*. Istotnym elementem powieści jest przemiana głównego bohatera.

W Zakończeniu pt. *Dale leśne*, oprócz podkreślenia wagi motywów sylwicznych w twórczości omawianych pisarzy, Autorka stwierdza, że przedstawiony przez nią temat nie jest jeszcze do końca wyczerpany i wskazuje możliwości dalszych badań nad nim.

Praca Moniki Zielińskiej stanowi rzetelnie przedstawioną analizę wybranych przez Autorkę utworów z dorobku przedstawionych tu pisarzy rosyjskich XX wieku. Warto zwrócić uwagę na szeroki zakres badanego materiału oraz erudycyjne podejście do tematu. Książkę wzbogacają liczne odwołania do opinii innych badaczy, odniesienia do sztuki oraz konfrontacje z literaturą polską. Ponadto uwagę przykuwają poetyckie

nazwy zarówno tytułu, jak i poszczególnych rozdziałów. Całość tworzy interesujący i kompetentnie przygotowany materiał, który może być ciekawą lekturą zarówno dla osób pragnących poznać literaturę rosyjską XX w., jak i dla badaczy.

Katarzyna Babkiewicz
Instytut Filologii Słowiańskiej KUL

Стефан Козак, *Християнство – романтичний месіанізм – сучасність. Статті. Лекції. Розвідки*, Київ: Міжнародна школа україністики НАН України; Інститут філології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка; Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України 2011, ss. 336.

W roku 2011 mija dwadzieścia lat od uzyskania przez Ukrainę niepodległości. Okres ten dla studiów ukraïnoznawczych miał niezwykle istotne znaczenie, umożliwił bowiem wreszcie swobodny i wolny od cenzury rozwój tej dyscypliny naukowej na samej Ukrainie. W ciągu tych lat dał się zauważyć intensywny rozwój badań w tym zakresie, co istotnie przełożyło się na coraz większą liczbę publikacji naukowych.

Wspomniany okres to jednocześnie czas intensywnego rozwoju polskich badań ukraïnistycznych, o czym wymownie świadczy pierwsza dekada XXI wieku, która zaowocowała publikacją wielu interesujących artykułów naukowych oraz prac o charakterze monograficznym¹. W tym kontekście warto wymienić także wydaną w Kijowie

¹ Zob. np. M. Łesiów, *Ukraina wczoraj i dziś*, Lublin 1994; W. Mokry, „*Ruska Trójca*”. *Karta z dziejów życia literackiego Ukraïńców w Galicji w pierwszej połowie XIX wieku*, Kraków 1997; A. Korniejenko, *Ukraïński modernizm. Próba periodyzacji procesu historycznoliterackiego*, Kraków 1998; B. Berdychowska, O. Hnatiuk, *Bunt pokolenia. Rozmowy z intelektualistami ukraïńskimi*, Lublin 2000; M. Łesiów, *Rola kulturotwórcza ukraïńskiej Cerkwi greckokatolickiej*, Lublin 2001; O. Hnatiuk, *Pożegnanie z imperium. Ukraïńskie dyskusje o tożsamości*, Lublin 2003; H. Sojka-Masztalerz, *Rusini czy Ukraïńcy? Językowy obraz nacji ukraïńskiej w prasie polskiej (1918-1939)*, Wrocław 2004; W. Wilczyński, *Leksykon kultury ukraïńskiej*, Kraków 2004; S. Kozak, *Polacy i Ukraïńcy. W kręgu myśli i kultury pogranicza. Epoka romantyzmu*, Warszawa 2005; A. Chojnowski, J. Bruski, *Ukraina*, Warszawa 2006; A. Matusiak, *W kręgu secesji ukraïńskiej. Wybrane problemy poetyki twórczości pisarzy „Młodej Muzy”*, Wrocław 2006; S. Kozak, *Z dziejów Ukrainy. Religia. Kultura. Myśl Społeczna. Studia i szkice*, Warszawa 2007; *W kręgu historii i kultury Słowian Wschodnich. Studia dedykowane profesorowi Stefanowi Kozakowi w 70. rocznicę urodzin*, red. M. Kawecka, A. Nowacki, L. Puszak, Lublin 2008; S. Wójtowicz, *Dramatopisarstwo Łesi Ukraïнки. Horyzont aksjologiczny refleksji kulturowych*, Wrocław 2008; A. Матусяк, *Химерний Яцків. Модерністський дискурс у прозі Михайла Яцкова*, Wrocław–Львів 2010; A. Horniatko-Szumilowicz, *Ukraïńska proza*